

Šostakovitš muistelmiensa varjossa

V e i k k o S u v a n t o

Dmitri Šostakovitšin (1906–1975) syntymästä tuli tämän vuoden syyskuussa kuluneeksi sata vuotta. Juhlavuosi on poikunut suuren määrän uusia levytyksiä ja lisännyt säveltäjän ennestäänkin vahvaa edustusta sinfoniaorkesterien ohjelmistoissa, mutta kustannusmaailmassa on ollut hiljaisempaa: ainakaan englanninkielisiltä kustantamoilta ei näitä rivejä kirjoitettaessa ole ilmestynyt ensimmäistäkään uutta Šostakovitš-teosta.

Toista oli kaksi vuotta sitten, jolloin niin ikään vietettiin erästä juhlavuotta: tuli vierähtäneeksi neljännesvuosisata siitä, kun Neuvostoliitosta emigroitunut musiikkiteeilijä Solomon Volkov saattoi julkisuuteen toimittamansa Šostakovitšin postuumit muistelmat, jotka julkaistiin Yhdysvalloissa 1979 nimellä *Testimony* ja suomeksi heti seuraavana vuonna nimellä *Dmitri Šostakovitšin muistelmat*. *Testimony*n uuden laitoksen lisäksi amerikkalaiskustantamot julkaisivat 2004 kokonaiset kolme tuhtia nidettä Šostakovitšista: Volkovin uuden teoksen *Shostakovich and Stalin*, tärkeimmän Volkov-kritiikin kokoavan ja lännessä harvoin nähtyjä venäläislähteitä sisältävän antologian *A Shostakovich Casebook* sekä Volkovin arvostelijoista kenties tunnetuimman, amerikkalaisen musikologin Laurel E. Fayn toimittaman kokoomateoksen *Shostakovich and his World* (jonka sivuilla Volkovia ja muistelmia ei tosin juurikaan mainita).

Tapaus kertoo omalta osaltaan siitä, miten keskeisen sijan muistelmat ovat saaneet länsimaaisessa Šostakovitš-kuvassa. Tämä ei tarkoita, että teoksesta välittyvä kuva Šostakovitšista olisi yleisesti hyväksytty: jo *Casebookia* selaillemalla selviää, että muistelmien aitoudesta on väitelty kiivaasti miltei heti niiden ilmestyttyä – mutta jo se, että kiistaa on jaksettu käydä näinkin kauan, on kaikista syytöksistä huolimatta väkisinkin vahvistanut niiden asemaa. Lisäksi teos on tullut laajalti tunnetuksi musiikinharrastajien piirien ulkopuolellakin: voinee huoletta olettaa, että suurin osa Neuvostoliiton historiasta kiinnostuneista lukijoista tuntee teoksen, joten sen sisältöä ei tarvitse tässä tarkemmin selostaa. Riittää kun toteaa, että se mullisti kertaheitolla lännessä vallalla olleet käsitykset Šostakovitšista: kuollessaan kansalliseksi monumentiksi kohonnut säveltäjä paljastui siinä kaappidissidentiksi, joka laususkeli säveltäjäkollegoistaan ja muista aikalaisistaan häijyyksiä ja epämieluisia totuuksia sekä antoi ymmärtää tarkoitaneensa tunnetuimmilla sävellyksillään, esim. Leningrad-sinfoniolla, vallan muuta kuin oli totuttu uskomaan.

Venäjällä muistelmat eivät ole saavuttaneet likimainkaan vastaavaa asemaa. Volkovin puolustajia ja vastustajia löytyy toki sieltäkin, mutta keskustelulla on pikenminkin kyllästynyt kuin kiivas sävy. Muistelmat eivät ole tulleet Venäjällä niin laajalti luetuiksi kuin lännessä jo siitäkin syystä, että niitä ei ole tähän päivään mennessä julkaistu alkukielellä eli venäjäksi. Volkovin esittämät syyt tähän ovat vaihdelleet olosuhteiden mukaan. Neuvostoliitossa kirjan julkaisemista ei sen tulenaran sisälön vuoksi voitu harkitakaan ennen glasnostin loppuvuusia,

Dmitri Šostakovič; teoksesta *Šaginjan, M., O Šostakoviče. Moskva: Muzyka, 1979.*

jolloin julkaisuaikeet kariutuivat epävakaiseen taloudelliseen tilanteeseen (Ho & Feofanov 1998, 216-217). Sittemmin kustannustoiminta on noussut jaloilleen mutta myös kaupallistunut, mikä on antanut Volkoville oivan syyn muuttaa taktiikkaansa: 1990-luvun alusta lähtien hän on antanut ymmärtää, että jos Venäjältä löytyisi yksikin vakavasti otettava kustantamo, joka ei pyrkisi vain rahastamaan muistelmien sensaatioarvolla, niin rahakaan ei olisi ongelma. (Drubatševskaja 1992, 10; Pann 1997, 14.) Varmemmaksi vakuudeksi Volkov on sittemmin myynyt alkuperäisen venäjänkielisen käsikirjoituksen erääseen yksityiskokoelmaan.

Moiset väistöliikkeet ovat luonnollisesti herättäneet monissa epäilyksiä, että muistelmien venäjänkielinen versio todistaisi jotain epäsuotavaa, kenties jopa ratkaisisi lopullisesti kiistan teoksen aitoudesta. Ilmeisesti varsin yleisen käsityksen

esittää Jelena Basner *Casebookiin* sisältyvässä kirjoituksessaan ”The Regime and Vulgarity” (1999) lainaamalla isänsä, Šostakovičin tunteeseen säveltäjä Veniamin Basnerin sanoja: ”Kuka tahansa joka on kuullut Dmitri Dmitrijevičšin oikean äänen tajuaisi heti, että kirja on väärennös. Se toimii vain käännöksenä.” (Basner 2004, 139.) Šostakovičin omintakeista puhetapaa – johon kuului mm. elohiirenomainen sanojen toistelu ja puheen rytmittäminen *ponimajetyyppisillä* tilkesanoilla – on miltei mahdollonta jäljitellä uskottavasti lyhyessäkään katkelmassa, saati sitten 400 sivun mitalta. Niin kauan kuin teos on saatavilla vain käännöksinä, Volkov voi aina vedota niiden vääristävään vaikutukseen.

Tämä pitää varmaankin paikkansa, mutta Volkovilla olisi tähän täysin vedenpitävä selitys. Šostakovičin oman äänen voisi olettaa kulkeutuneen muistelmien sivuille ’sellaisenaan’ korkeintaan siinä tapauksessa, että muistelmat olisi toimitettu haastattelunauhojen pohjalta, jos kohta tällöinkin juuri toistoja ja täytesanoja olisi epäilemättä karsittu. Volkov tekee kuitenkin esipuheessaan selväksi, ettei nauhoittanut 1970-luvun alussa käymäänsä keskustelua Šostakovičin kanssa, koska mikrofoni olisi vaikuttanut säveltäjänsä lamauttavasti. Sen sijaan hän turvautui lehtimiesvuosinaan omaksumaansa menetelmään ja teki muistiinpanoja pikakirjoituksella. Niidenkään toimittaminen muistelmatekstiksi ei ollut mikään suoraviivainen prosessi:

Pikakirjoitusmuistiinpanojen muodostama pino kasvoi. Luin ne yhä uudelleen ja uudelleen ja yritin rakentaa kiemuroistani sen monisäikeisen kuvion, jonka tiesin kätkeytyvän niihin. Jaoin sopivalla tavoin yhdistellyn materiaalin sopiviin jaksoihin ja näytin sitten nämä jaksot Šostakovičille, joka hyväksyi työni. [...] Vähitellen yhdistelin tämän valtaisan kokoelman muisteluksia sopiviksi luvuiksi ja kirjoitin ne puhtaaksi. Šostakovič luki ja varmensi jokaisen luvun: ”Lukenut. D. Šostakovič.” (Volkov 1980, 11.)

Ei ole mikään ihme, jos moisen prosessin jäljiltä yhtä ja toista Šostakovičin omasta

äänestä onkin kadonnut. Pienenä ihmeenä voi sen sijaan pitää sitä, että ainakin suomennoksen perusteella Volkovin on kuin onkin onnistunut tavoittaa teokseen yhtenäisen ja omintakeinen äänilaji. Seppo Heikinheimon suomennos seuraa alkutekstiä huomattavasti esim. englanninnosta tai saksannosta tarkemmin ja säilyttää sille ominaiset lyhyet, töksähtelevät lauseet ja toistuvat ilmaukset ("niin sanoakseni"). Ulkopuolisen on tosin vaikea arvioida, missä määrin se muistuttaa Šostakovitšin oikeaa ääntä. Volkovin kuvaama menetelmä ei kuitenkaan turvaa hänen selustaansa kaikilta muistelmia kohtaan esitetyiltä epäilyksiltä ja itse asiassa tarjoaa ratkaisevaa tukea ainakin yhdelle niistä, mikä lienee todennäköisin syy siihen, että muistelmia ei ole julkaistu alkukielellä.

Volkovin epäpuhtaat paperit

Noin vuosi *Testimonyn* ilmestymisestä Laurel E. Fay esitti teoksen aitoudesta epäilyksiä *Russian Review* -lehdessä julkaisemassaan kirjoituksessa "Shostakovich versus Volkov: Whose *Testimony*?" Paljon muun ohella Fay kiinnitti huomiota erityisesti siihen, että seitsemän katkelmaa teoksesta saattoi englanninkielisinä käännöksinäkin huomata miltei sanatarkoiksi lainauksiksi Šostakovitšin elinaikanaan Neuvostoliitossa julkaisemista muistelmateksteistä, joissa ei luonnollisesti ollut mitään arveluttavaa aineistoa. Kiusallista tässä oli se, että nuo lainaukset sattuvat olemaan sivuilla, jotka aloittivat seitsemän teoksen kahdeksasta luvusta – siis juuri niillä sivuilla, jotka Šostakovitš oli varustanut nimikirjoituksellaan. (Fay 2004a, 14–17.) Ilmeinen puute Fayn löydöksissä oli kuitenkin se, että ensimmäisen luvun alusta ei mitään aiemmin julkaistua aineistoa löytynyt eikä kaiketi olisi voinutkaan löytä – juuri siinä Šostakovitš näet ilmoittaa päätöksestään kertoa muistelmansa ja aloittaa kertomisen sanoilla, jotka tuskin olisi Neuvostoliitossa katsottu poliittisesti korrekteiksi: "Katsoessani taaksepäin en näe mitään muuta kuin raunioita. Vain kasoittain ruumiita." (Volkov 1980, 36.)

Muistelmien amerikkalainen kustantaja kieltäytyi 1980 antamasta venäjänkielistä käsikirjoitusta Fayn luettavaksi, ja tämä pääsi tutustumaan sen aidoksi todettuun kopioon vasta kaksikymmentä vuotta myöhemmin Šostakovitšin perhearkistossa Moskovassa. Käsikirjoituksen tarkastelun tuottamat tulokset Fay toi julki vuosina 2000–2001 pitämässään esitelmissä ja niiden pohjalta kirjoittamassaan artikkelissa "Volkov's Testimony Reconsidered", joka sisältyy *Casebookiin*.

Kävi ilmi, että säveltäjän nimikirjoitus ei ensimmäisessä luvussa ollutkaan ensimmäisellä sivulla vaan kolmannella, joka tuttuun tapaan sisälsi vain aikaisemmin julkaistua tekstiä Šostakovitšin lapsuudesta ja musiikinopinnotien aloittamisesta. Muiden nimikirjoituksella varustettujen sivujen tarkastelu osoitti, että Volkov oli siellä täällä paikkaillut lainauksiaan saksien, liiman ja korjausteipin avulla. Tšehovia koskevassa kappaleessa (luku 6) oli teipin alle piilotettu maininta kirjailijan syntymän satavuotisjuhlasta, joka olisi ajoittanut tekstin vuoteen 1960. Meyerholdia koskevan muistelun alkuun (luku 3) taas oli leikattu ja liimattu kappale, jossa mainitaan tämän vaimon raakalaismaisesta murhasta. Näitä ja muutamia muita muutoksia lukuun ottamatta Volkovin lainaukset vastasivat alkuperäisiä lähteitä täydellisesti – eivät vain sanasta sanaan, vaan myös pilkutuksen ja kappalejaon osalta. (Fay 2004b, 28–39.)

Paljon puhuvaa on sekin, että lainaukset eivät yhdessäkään tapauksessa ylitä yhtä käsikirjoitussivua, vaan teksti lähtee aina seuraavalla sivulla omille teilleen – joskus kesken lauseenkin – vaihtaen usein samalla sävyään muistelmien yleisilmettä vastaavaksi, eli näykyväksi ja nälviväksi. Hyvä esimerkki löytyy jo ensimmäisestä luvusta. Alkuperäisessä tekstissä Šostakovitš muisteli ensimmäistä opettajaansa seuraavasti (kauttaviiva merkitsee sivun vaihtumista): "Helmikuussa 1917 / minulla alkoi olla tylsää opiskella Gljasserin johdolla. Silloin äiti päätti esitellä minut ja vanhemman sisareni Leningradin konservatorion professorille A.A. Rozanoville, jonka johdolla oli itse opiskellut."

(Šostakovitš 1966, 24.) *Muistelmissa* Šostakovitš taas veistelee tähän tapaan: ”Helmikuussa 1917 / kyllästyin käymään Gljasserin tunneilla. Hän oli tylsä ihminen ja tavattoman itsetietoinen. Hänen opetuksensa tuntui minusta jo naurettavalta.” (Volkov 1980, 38.)

Paljastavin kelkankäännös kuitenkin tapahtuu Tšehov-pohdinnoilla alkavassa luvussa 6. Sekä alkuperäislähteessä että *Muistelmissa* Šostakovitš toteaa: “[...] en ole eräiden muistelmateosten kannattaja, joita ei voi luonnehtia muuksi kuin lusikalliseksi tervaa hunajatynnyrissä. Olen usein hyvin pahoillani siitä, että Anton Pavlovitš Tšehovin ja O.L. Knipper-Tšehovan kirjeenvaihto julkaistiin, koska se on niin intiimiä, ettei suurinta osaa siitä haluaisi nähdä painettuna.” (Emt., 212.) Tällainen puhe on varsin hurskastelevaa mieheltä, joka omassa muistelmateoksessaan mm. kertoo kakistelematta, kuinka parikin Stalinin hännystelijää teki housuihinsa Johtajan läsnä ollessa ja paljon muuta vastaavaa. Ja kuinka ollakaan, ei tarvitse kuin kääntää käsikirjoitussivua, niin ääni kellossa onkin jo kerrassaan toinen: ”Toisaalta Tšehovin kirjeiden lukeminen auttaa ymmärtämään paremmin hänen tuotantoaan. Niin että olen tässä kysymyksessä oikeastaan kahden vaiheilla. Toisinaan minusta tuntuu, että Tšehov ei olisi kernaasti nähnyt kirjeitään julkaistuna. Mutta toisinaan arvelen, että hän olisi suhtautunut siihen rauhallisesti.” Kenenhän omatunto tässä kolkuttelee? Vihjettä vastaukseen voi saada, jos vaihtaa lainauksen jatkossa Tšehovin nimen erääseen toiseen: ”Voi olla, että olen hieman puolueellinen tässä kysymyksessä. Se johtuu siitä, että tunnen kaiken Tšehovin kirjoittaman kuin omakseni.” (Emt., 212–213.)

Kun todisteet ovat näin ilmeisiä, lienee sanomatta selvää, että niitä on pyritty selittelemään parhain päin. On esitetty, että huikealla musiikillisella muistilla siunattu Šostakovitš saattoi hyvinkin kyetä toistamaan ulkomuistista myös sivullisen aikaisemmin kirjoittamaa tekstiä. Sitä hieman oudolta tuntuvaa seikkaa, että tekstiä tuli kaikissa tapauksissa toistettua juuri käsikirjoitussivun verran, ei enempää eikä

Dmitri Šostakovitš; teoksesta Volkov, S., *Shostakovich and Stalin*. New York: Alfred A. Knopf, 2004.

vähempää, ei myöskään voine pitää ratkaisevana todisteena. Hyvä niin, mutta riittääkö tämä selittämään sen, että teksti on siirtynyt muistelmien sivuille *täsmälleen* samanlaisena kuin alkuperäislähteessä, pilkutusta ja kappalejakoa myöten? Tähän on tarjottu vastaukseksi venäjän tunnetusti kurinalaista välimerkitystä, mikä takaa sen, että pilkut väkisinkin putoilevat sinne missä alkutekstissäkin.

Tällaisiin väitteisiin saa toki uskoa, jos haluaa – ja yllättävän moni on uskonutkin – mutta ne kaikki kilpistyvät lopulta edellä lainattuun Volkovin metodin esitykseen. Esitetyt väitteet voivat vielä olla uskottavuuden rajoissa, mutta sen hyväksyminen, että sanatarkat lainaukset olisivat sukeutuneet Volkovin sekasortoisten pikakirjoitusmuistiinpanojen kiemuroista, vaatii jo melkoista uskonhyppyä. Vähänkin objektiivisen tarkastelijan on vaikea tulla muuhun tulokseen kuin että Volkov on petkuttanut jotakuta – joko

Šostakovitšia signeerattavien liuskojen tarkoituksesta tai lukijoitaan teoksen syntyvaiheista, tai sitten kumpaakin. Tai ehkä viranomaisia? *The New Yorker* -lehden musiikkikriitikko Alex Ross on Fayn uudempaa artikkelia kommentoidessaan ehdottanut ilkkurisesti Volkoville ja tämän puolustajille vielä sellaista versiota, että aiemmin julkaistun materiaalin signeeraaminen oli Šostakovitšille varokeino, jolla ainakin hän olisi voinut turvata selustansa jos KGB olisi sattunut löytämään muistelmien käsikirjoituksen: ”Minähän allekirjoitin vain kokoelman vanhoja kirjoituksiani!” Ross kuitenkin jatkaa: ”Tässä joudutaan jo varsin huteralle maaperälle. Ja olisikin vaikea esittää tällaista hypoteesia näin myöhäisessä vaiheessa, koska se on ristiriidassa kaiken sen kanssa mitä Volkov on aiemmin esittänyt muistelmien alkuperästä.” (Ross 2004.)

Volkov on näet jatkuvasti väittänyt, ettei ollut aiemmin julkaistua tekstejä koskaan nähnytään (esim. Mitchinson 2004, 308), mikä tuntuu vähintäänkin kummalliselta, kun ottaa huomioon, että esim. Šostakovitšin muistelmat Meyerholdista ilmestyivät *Sovetskaja muzyka* -lehdessä vuonna 1974, jolloin Volkov oli lehden vanhempi toimittaja ja kirjoitti esittelynsä kyseiseen muistelmatekstiin. Tämänkaltaiset lausunnot eivät ole olleet omiaan herättämään luottamusta Volkovin sanaan, joka on kuitenkin ainoa tae sille, että hänen esityksensä muistelmien syntyvaiheista vastaa totuutta: pikakirjoitusmuistiinpanonsa Volkov kertoo jättäneensä Neuvostoliittoon, jossa ne ovat sittemmin kadonneet (emt., 306). Toisaalta suuri osa alkuperäislähteistä ja niitä vastaavat sivut muistelmien käsikirjoituksesta ovat kenen hyvänsä nähtävissä *Casebookin* sivuilla. Tuntuukin siltä, että jos Volkov onnistuttaisiin joskus saamaan kaikista väitteistään seinää vasten, hän voisi korkeintaan turvautua Chico Marxin laittamattomaan argumenttiin: ”No, kumpaa uskotte mieluummin – minua vai omia silmiänne?”

Tällaiseen tilanteeseen Volkovia ei ole kuitenkaan koskaan saatu. *Russian Review* lähetti Fayn ensimmäisestä kirjoituksesta Volkoville kopion ja pyynnön vastata lehden seuraavassa

numerossa, mutta Volkov ei koskaan vastannut haasteeseen (Fay 2004b, 22). Fayn uudempaa artikkelia Volkov ei tietääkseni ole myöskään kommentoinut, mutta *The New York Review of Books* -lehdessä julkaistun *Casebook-* ja *Shostakovich and Stalin* -teosten arvostelun johdosta hän lähetti vastineen, jossa totesi kritiikin sisältävän vain ”uudelleenlämmitetyn annoksen kaikenkarvaisia epätarkkuuksia, suoranaisia vääristelyjä ja väärinkäsitettyjä puolitotuuksia”, joiden kumoaminen vaatisi enemmän tilaa kuin pelkkä ”nöyrä kirje toimitukselle” (Volkov 2004b, 60). Uskooko joku, että *The New York Review of Books* ei olisi julkaissut Volkovilta laajaa ja yksityiskohtaista vastinetta, jossa tämä olisi huolellisesti kumonnut jokaisen näistä uudelleenlämmitetystä epätarkkuuksista, vääristelyistä ja puolitotuuksista?

Hyvä- ja pahauskoinen länsi

Valehtelemiseen tarvitaan kaksi: yksi joka valehtelee ja toinen joka kuuntelee, sanoi Homer J. Simpson. Solomon Volkovin osuus *Muistelmien* saavuttamassa asemassa onkin vain mitalin toinen puoli; toinen, vähintään yhtä tärkeä (joskin julkisuudessa vähemmän himmentynyt) kuuluu – kuten niin monesti muulloinkin – hyväuskoiselle länsiyleisölle.

Hyväuskoisuudesta puhuminen olisi ehkä liioittelua, jos Volkovin maine olisi pysynyt tahrattomana kauemmin, mutta on syytä muistaa, että Fayn ensimmäinen artikkeli ilmestyi jo 1980: vaikka siinä esitetyt todisteet eivät vielä olleet kiistattomia ja jättivät Volkovin puolustajille erinäisiä porsaanreikiä, olisi luullut niiden asettavan muistelmat kaikkien silmissä vähintäänkin epäilyttävään valoon. Miksi näin ei sitten käynyt? Porsaanreikiä tärkeämmäksi syyksi voisi veikata sitä, että Fayn artikkeli sai aikoinaan huomiota vain pienessä piirissä: sehän ilmestyi slavistien ammattijulkaisussa eikä Volkovin vastauksen puutteessa synnyttänyt senkään palstoilla laajempaa keskustelua.

Esimerkiksi vielä 1989 ei muistelmien suomentaja Seppo Heikinheimo mainitse Fayta

lainkaan niiden toiseen painokseen laatimisaan, ilmeisen perinpohjaisiksi tarkoitetuissa jälkisanoina ”Kymmenen vuotta aitouskiistaa”; tietääkseni meillä ensimmäisen kerran Fayn kirjoitukseen kiinnitti huomiota Martti Anhava heti toisen painoksen ilmestyttyä *Parnassossa* 4/1989 julkaisemassaan esseessä ”Todistus”, joka sisältyy myös samana vuonna ilmestyneeseen kokoelmaan *Professori, piispa ja tyhjyyt* (Anhava 1989).

Fayn artikkeli sai kuitenkin laajempaa julkisuutta viimeistään 1998, jolloin ilmestyi yhdysvaltalaisen tutkijoiden Allan B. Hon ja Dmitri Feofanovin toimittama *Shostakovich Reconsidered*, Volkovin ja *Muistelmien* liki 800-sivuinen apologia, jonka ensimmäiset kolmisensataa sivua Ho ja Feofanov käyttävät Fayn 10-sivuisen artikkelin ruotimiseen. Monenkirjavan todistusaineiston vyörytys ei riitä peittämään sitä tosiasiaa, että olennaisissa kohdissa – eli niissä jotka koskevat Šostakovišin nimikirjoituksen sisältäviä sivuja – Holla ja Feofanovilla ei ole esittää kovinkaan vakuuttavia vastaväitteitä, ellei sellaisina sitten pidä edellä mainitsemiä viittauksia Šostakovišin muistin erehtymättömyyteen ja venäjän pilkutuksen järkähtämättömyyteen (Ho & Feofanov 1998, 188–206). Nuo todisteet ovat varsin kuvaavia: Hon ja Feofanovin todistelu on miltei kauttaaltaan yhtä hataraa ja *ad hoc*-tasoista. Ratkaisiko teos sitten lopullisesti Šostakoviš-kiistan? Melkoinen osa läntisistä kriitikoista oli sitä mieltä, että ratkaisi – Volkovin hyväksi. Ilmeisesti pelkkä todistusaineiston massiivisuus katsottiin riittävän painavaksi argumentiksi. Venäjällä vastaanotto oli vähemmän entusiastinen (sikäli kuin teosta siellä yleensä huomioitiin), kuten käy ilmi esimerkiksi *Casebookiin* sisältyvästä Levon Hakobianin arvostelusta ”The Latest ’New Shostakovich’” (2000).

Neuvostoliitossa julkaistiin jo 1980 eräänlaiseksi ’vasta-Todistukseksi’ tarkoitettu kirja *D. Šostakoviš o vremeni i o sebe* (”D.Š. ajasta ja itsestään”), kokoelma säveltäjän kirjoittamia tai ainakin hänen nimissään julkaistuja kirjoituksia vuosilta 1926–1975. Edellä mainitsemiäni

jälkisanoina Seppo Heikinheimo riepottelee tätä teosta mm. seuraavaan tapaan:

Kun on liikkeellä huonolla asialla, saa varautua siihen, että käy huonosti. Kävi nimittäin niin, että kirjoista tärkein, *D. Šostakoviš o vremeni i o sebe* [...] puhui tahtomattaan Volkovin muistelmien aitouden puolesta, vaikkei se varmaankaan ollut tarkoitus. Kirjassa on nimittäin niin paljon roskaa, että kukaan täysjärkinen ei voi ottaa sitä todesta. Pieni näyte:

”Tänään voimme sanoa ylpeästi: kaikki neuvostotaiteen parhaat saavutukset puolen viimeksi kuluneen vuosisadan ajalta kantavat Leninin kuolemattomien ajatusten merkkiä. Nämä ajatukset ravitsevat ja rikastavat taidettamme.”

Ei tainnut tuon tekstin kirjoittaja – joka oli taatusti joku muu kuin Šostakoviš – tuntea Leniniään aivan täydellisesti. Solženitsynin Vankileirien saaristosta käy näet ilmi, ettei Lenin ollut mikään lämminsydäminen humanisti, vaan että juuri hän pani alulle Neuvostoliitossa sittemmin Stalinin toimesta niin pulskasti jatkuneen terrorin [...]. (Heikinheimo 1989, 355.)

En väitä että lainaukselle, oli se sitten Šostakovišin kynästä lähtöisin tai ei, olisi syytä antaa erityisempää painoarvoa, enempää kuin suurimmalle osalle muustakaan Neuvostoliitossa Šostakovišin nimissä julkaistusta. Kiinnitän katkelmaan huomiota siksi, että siihen mielestäni kiteytyy oivasti joitakin olennaisia piirteitä *Muistelmien* vastaanotosta lännessä. Apriorisesti voi pitää täysin uskottavana, että Neuvostoliitossa varttunut säveltäjä – siinä missä suurin osa muistakin neuvostokansalaisista – olisi valmis kirjoittamaan tai allekirjoittamaan Leninistä myötämieliseen sävyyn puhuvan tekstin. Mihin sitten perustuu Heikinheimon käsitys Šostakovišista Solženitsyninsä lukeneena toisinajattelijana, joka ei ”taatusti” päästäisi moista hymistelyä kynästään? Mihinpä muuhun kuin *Dmitri Šostakovišin muistelmiin* eli teokseen, jonka aitouden pitäisi katkelmassa olla punnittavana. Toisin sanoen: *D. Š. o vremeni i o sebe* todistaa Šostakovišin muistelmien aitouden puolesta yksinkertaisesti

Dmitri Šostakovič; teoksesta Volkov, S., *Shostakovich and Stalin*. New York: Alfred A. Knopf, 2004.

antamalla Šostakovičista erilaisen kuvan kuin muistelmat.

Samantapainen kehäpäättely tuntuu hämmöttävän koko *Muistelmien* läntisen reseption taustalla: uusi Šostakovič-kuva täytti niin ilmeisen sosiaalisen tilauksen ja sai miltei heti niin itsestään selvän aseman, että teosta alettiin muitta mutkitta pitää parhaana todistuksena sen itsensä puolesta. Jälkiviisuus on aina helppoa, mutta silti ei voi olla ihmettelemättä, kuinka kriitikittömästi *Muistelmat* enimmäkseen lännessä otettiin vastaan. Jo sen olisi luullut saavan useampien hälytyskellot soimaan, miten totaalisesti teos kumosi vallalla olleen käsityksen Šostakovičista esimerkillisenä neuvostokansalaisena. Paino on tässä tapauksessa yhdyssanan jälkiosalla: en tarkoita niinkään *Muistelmien* suoraan paljastamaa toisinajattelijuutta kuin niiden implikoimaa Šostakovičin piittaamattomuutta aviomiehenä ja isänä – olihan selvää, että kirjan julkaiseminen lännessä saattaisi säveltäjän lesken ja lapset lievästi sanoen kiusalliseen tilanteeseen.

Samoin olisi luullut teoksen esipuheen herättävän tiettyjä epäilyksiä. Edempänä tuli todettua, ettei Volkov todennäköisesti kertonut siinä täyttä totuutta teoksen syntyvaiheista, mutta hänen puolustukseks on sanottava, ettei lännessä välitetty erityisemmin siitäkään, mitä hän kertoi. Jo edellä lainatuista Volkovin sanoista käy ilmi, että teksti syntyi Šostakovičin kanssa yhteistyössä, ja pari riviä aiemmin Volkov kirjoittaa vielä paljastavammin: ”Hän puhui usein ristiriitaisesti. Tällöin oli arvattava hänen sanojensa todellinen merkitys, kaivettava se esiin rasiasta, jossa on kolme valepohjaa.” (Volkov 1980, 11.) Näiden sanojen luulisi antavan ymmärtää, että Volkovilla on ollut lopullisen tekstin syntymisessä merkittävä osa, ja herättävän kysymyksiä, miten luovaa otetta hän on arvailuissaan käyttänyt. Niinpä tuntuu hieman ristiriitaiselta, että heti esipuheen perään liittämässään kommentissa Seppo Heikinheimo toteaa päätyneensä mahdollisimman sanatarkkaan käännökseen, jotta kävisi ilmi, ”miten Dmitri Šostakovič on sanansa asettanut

[!]” (emt., 12), ja että koko aitouskiista on alusta alkaen suurelta osin polarisoitunut jyrkäksi joko- tai-inttämiseksi: joko muistelmat ovat ”100-prosenttisesti Šostakovitšia” tai sitten vääreännös.

Hieman toisenlainen kehäpäättely on leiman- nut suhtautumista Neuvostoliitosta tulleeeseen vastaevienssiin, joka ei suinkaan rajoittunut vain *D. Š. o vremeni i o sebe* -teokseen. Tässä tapauksessa lienee paikallaan puhua pikemminkin paha- kuin hyväuskoisuudesta: koska Neuvostoliitosta saattoi uskoa ainoastaan paha, minkä tahansa Neuvostoliitosta tulleen todistusaineiston kumoamiseksi riitti yksinkertaisesti se, että se tuli Neuvostoliitosta. Kun kuusi neuvostosäveltäjää (mm. Šostakovitšin suosikkioppilas Boris Tištšenko, joka oli aikoinaan esitellyt Volkovin säveltäjälle) allekirjoitti *Pravdassa* julkaistun julkilausuman *Muistelmia* ja Volkovia vastaan, oli sanomattakin selvää, että heiltä oli vain vaa- dattu nimet paperiin. Kun säveltäjän leski Irina Šostakovitš esitti Volkovista vahvoja epäilyksiä mm. sillä perusteella, että tämä oli tavannut Šostakovitšin vain kolme tai neljä kertaa, ei ollut epäilystäkään että hän teki näin KGB:n painos- tamana. Heikinheimon lisäksi moni muukin lännessä tuli varmaan huvittuneena ajatelleek- si, että moisilla toimenpiteillä Neuvostoliitto vain epäsuorasti todisti *Muistelmien* aitouden puolesta. Yllättävän harva sen sijaan tuli edes harkinneeksi sitä mahdollisuutta, että Volkov olikin laskenut juuri tämän varaan – samoin kuin sen, että lännestä mahdollisesti nousevat soraäänit niputettaisiin yhteen Neuvostoliitosta tulevan kritiikin kanssa (ja niin kävikin).

Pienempää ääntä Volkovin puolustajat ovat pitäneet siitä, että Neuvostoliiton hajottua sen enempiä kukaan julkilausuman elossa olevista allekirjoittajista² kuin säveltäjän leskikään ei ole vetänyt sanojaan takaisin: itse asiassa *Caseboo- kin* voimakkaimmin ja lakonisimmin Volkovin tuomitsevat tekstit ovat peräisin juuri Irina Šostakovitšilta ja Boris Tištšenkolta.

Muistelmien perintö

Uudessa *Shostakovich and Stalin* -teoksessaan

Volkov kehittelee eteenpäin monia alun perin *Muistelmien* esipuheessa esittämiään teemoja, mutta ei – ymmärrettävää kyllä – juurikaan esitä lainauksia itse muistelmista. Muita lähteitä on sen sijaan runsaasti, ja Volkov viittailee niihin ahkerasti – ehkä osin siksi, että *Muistelmia* on kritisoitu nimenomaan lähteiden osalta, ts. väitettyjen lähteiden puutteesta ja käytettyjen lähteiden puutteellisesta (= olemattomasta) mer- kinnästä. Suuri osa lähteistä ei kuitenkaan liity Šostakovitšiin – otsikostaan ja alaotsikostaan huolimatta Volkov ei kirjassaan keskity vain kahden päähenkilönsä välisiin suhteisiin, vaan marsittaa lukijan eteen myös tutun joukon muita Stalinin ajan kärsijöitä: Ahmatova, Bulgakov, Harms, Mandelštam, Meyerhold, Pasternak, Zoštšenko jne. Näiltä osin teos tarjoaa saman- tapaista sinänsä pätevää ja mukaansatempaavaa kulttuurikronikointia kuin esim. Volkovin aikai- sempi teos *Pietari – eurooppalainen kulttuuri- kaupunki* (suom. 1996). Ongelmallisempia ovat sen sijaan Šostakovitšia käsittelevät osuudet – ei vähiten siksi, että ollaan tekemisissä musiikin eikä kirjallisuuden kanssa.

Volkovin keskeisin teesi *Muistelmien* esi- puheessa oli että Šostakovitšista tuli ”tietäen tai tietämättään” Musorgskin jälkeen Venäjän musiikin toinen suuri *jurodivnyi*-säveltäjä, joka näennäisesti harmittomissa ja ideologisesti oi- keaoppisissa sävellyksissään tosiasiaa kritisoi vallanpitäjiä ja kuvasteli neuvostoelämän kauhu- ja (Volkov 1980, 19). Näkemys Šostakovitšista *jurodivynä* on kiinnostava, mutta muut Volkovin lainaamat lähteet kuin *Muistelmat* eivät sitä juuri tue. Enimmäkseen hän perusteleekin tätä teesiään *Muistelmista* tutuilla väitteillä ja ennen kaikkea itse musiikilla, joka tarjoaa Volkoville aina yllin kyllin todisteita. Ja totta onkin, että Šostakovitš katki moniin sävellyksiinsä lainauksia niin itseltään kuin muiltakin säveltäjiltä sekä erilaisia koodeja, joista tunnetuin on Bachin mallin mukaan neljästä sävelestä rakentuva ”monogrammi” d–es–c–h eli säveltäjän initiaalit saksalaisittain kirjoitettuna: D. Sch. Toinen asia kuitenkin on, onko näiden lainausten ja koodien tulkinta niin yksiselitteistä kuin Volkov antaa

Dmitri Šostakovič; teoksesta *Šhaginjan, M., O Šostakoviče*. Moskva: Muzyka, 1979.

ymmärtää.

Kymmenettä sinfoniaa (1953) käsitellessään Volkov toistaa alun perin *Muistelmissa* esitetyn ja sittemmin käsiohjelmien ja musiikkiarvostelujen klišeeksi muodostuneen väitteen, jonka mukaan teoksen toinen osa, lyhyt ja hurja scherzo, on ”Stalinin musiikillinen muotokuva”. Volkov toteaa, että Šostakovičin itsensä lisäksi tämän on vahvistanut säveltäjän poika Maksim Šostakovič ja viittaa lähteeseen vuodelta 1983. (Volkov 2004a, 257.) *A Shostakovich Casebookista* voi kuitenkin löytää Maksimin täsmälleen päinvastaisen lausunnon (vuodelta 1998) 10. sinfonian scherzosta: ”Isä ei koskaan väittänyt sitä Stalinin muotokuvaksi.”³ (Mitchinson 2004, 315.)

Ikään kuin tällaista aavistellen Volkov toteaaakin heti perään, että ”päätodiste” tulkinnalle on löydettävissä musiikista itsestään. Paitsi että d–es–c–h-monogrammi esiintyy kautta sinfonian, Šostakovič lainaa juuri scherzo-osassa säveltämänsä musiikkia elokuvaan *Berliinin häviö* (1949), jonka keskeisessä osassa oli Stalin itse. Šostakovičin monogrammi edustaa siis Vol-

koville ”sankari-säveltäjää”, *Berliini*-teema taas diktaattoria; finaaliassa Šostakovič asettaa teemat ”kaksintaisteluun” ja lopulta ”d–es–c–h-teema, jonka eri instrumentit esittävät maanisella itse-pintaisuudella [...] päättää sinfonian, aivan kuin säveltäjä toistaisi sanansa [Zoštšenkon haudalta] ’Ja minä elän!’”. (Volkov 2004a, 258.)

Tällainen tulkinta voi joistakin tuntua naiivin ohjelmalliselta, toisista taas uusia näköaloja avaavalta, mutta ei voine kieltää, että sillä on vähintään olemassaolon oikeutuksensa muiden tulkintojen joukossa. Kun vastaavanlaisia analyyssejä kuitenkin lukee sävellyksestä toisensa perään, on vaikea välttyä vaikutelmalta, että kyseessä on vain jonkinlainen peilikuva Neuvostoliitossa harjoitetusta musiikkikritiikistä: siinä missä silloin katsottiin tarpeelliseksi ties minkälaisin dialektisin koukeroin perustella sävellykset ideologisesti oikeaoppiksi, on nyt olennaisinta etsiskellä samoista sävellyksistä koodeja ja lainauksia, jotka osoittavat ne tuon saman ideologian vastaisiksi ja säveltäjän elinikäiseksi toisinajattelijaksi. Etsimättä muistuu mieleen *Muistelmien* sivuilta tuttu arvio: ”Tylsää, toverit, tylsää.” (Volkov 1980, 306.)

Menetelmä alkaa saada itseään parodioivia piirteitä jo teoksen alkupuolella, jossa Volkov koomisen vakavin äänenpainoin osoittaa, että 11-vuotiaan Mitja Šostakovičin säveltämä *Hautajaismarssi vallankumouksen uhrien muistoksi* – joka Neuvostoliitossa usein mainittiin todistena nuoren Šostakovičin bolševikkisympatioista – olikin alun perin omistettu Šingareville ja Kokoškinille, ”mikä muuttaa dramaattisesti tämän opuksen poliittista kontekstia ja sävytystä” – Šingarev ja Kokoškin kun olivat kadetteja, jotka puna-armeijan sotilaat surmasivat raa’asti tammikuussa 1918, ja sävellys todistaakin siis Mitjan seisseen jo 11-vuotiaana ’oikeissa riveissä’. (Volkov 2004a, 51.) No, onhan Šostakovič jo vanhastaan tiedetty varhaiskypsäksi.

Vielä vahvemmin neuvostoliittolaisen musiikkikritiikin tuo mieleen Volkovin ilmeinen halu kanonisoida omat tulkintansa viralliseksi totuudeksi ja haluttomuus sietää niistä poikkeavia näkemyksiä. Haastattelussa Volkov on esi-

merkiksi nimittänyt ”typeryksiksi” kaikkia, jotka eivät jaa hänen näkemystään siitä, että virallisesti fasismien uhreille omistettu 8. jousikvartetto on tosiasiaa omistettu Šostakovitšille itselleen, ”neuvostofasismien tärkeimmälle uhrille” (Ho & Feofanov 1998, 390–391). *Shostakovich and Stalin* -kirjassaan Volkov ei käytä näin voimakasta kieltä, mutta muistaa kuitenkin samaa teosta käsitellessään tölväistä neuvostoliittolaisia (ja epäsuorasti läntisiäkin) musiikkikriitikkoja, jotka eivät ole olleet d–es–c–h-teeman autobiografisuudesta yhtä vakuuttuneita kuin hän: ”Miten varovaisia musiikkitieteilijät osaavatkin olla. (Eivätkä tietenkään vain Neuvostoliitossa.)” (Volkov 2004a, 271.)

Kyse ei ole siitä, että Šostakovitšin monogrammin tulkittamisessa ”autobiografiseksi”, mitä sillä sitten tarkoitetaan, olisi sinänsä jotain vikaa. Ongelma on vain siinä, että tällaisen tulkinnan esittäminen ainoana oikeana on yhtä rasittavaa ja vahingollista kuin sen itsepintainen kieltäminenkin. Pelkästään rasittavaa se olisi silloin, jos Volkov paasaisi näkemyksiään pääasiassa yksin huutavana äänenä korvessa, mutta vahingolliseksi sen tekee se, että jo hankkimiensa kannattajien ja vastustajien lukumäärällä Volkov on onnistunut pitämään Šostakovitšin musiikista käytävän keskustelun pitkälti samoissa poteroissa missä se oli säveltäjän kuollessakin.

Pelottavin yhtäläisyys neuvostoideologioiden ja Volkovin välillä on kuitenkin se, että molemmat perustavat kanonisoidut tulkintansa viime kädessä yhteen ja samaan – Šostakovitšin omiin sanoihin, joiden autenttisuus on molemmissa tapauksissa jokseenkin yhtä kyseenalainen. Epäilemättä neuvostokriitikot olivat yhtä vakuuttuneita kuin Volkov siitä, että totuus löytyy jo ”musiikista itsestään”, mutta varmemmaksi vakuudeksi

Šostakovitšin nimissä julkaistiin myös virallista tulkintaa tukevia ideologisia korupuheita, joihin hän lopulta pisti puumerkinsä – ”Lukenut. D. Šostakovitš” – vaivautumatta edes lukemaan papereita läpi. Moni seikka viittaa siihen, että sen paperinipun sisältö, jonka Šostakovitš viimeisinä vuosinaan auktorisoi samalla puumerkillään ja johon Volkov seuraajineen on omissa tulkinnoissaan voinut vedota, jäi sekin suurimmalta osin Šostakovitšilta lukematta.

Jos tämä hypoteesi pitää paikkansa, voiko Volkovia pitää missään katsannossa moraalitytään kunniallisempana kuin hänen vihaamiaan neuvostoideologeja? Joku voisi esittää, että vaikka Volkov olisikin pettänyt Šostakovitšia ja lukijoitaan, niin ainakin hän sai petoksen varjolla tuotua julki paljon totuuksia niin neuvostojärjestelmästä kuin Šostakovitšista itsestään – kun taas Neuvostoliitossa Šostakovitšin nimissä julkaistut puheenvuorot levittivät samaa valhetta kuin muukin neuvostopropaganda. Tämäntapaisia puolusteluja onkin esitetty, mutta en liene ainoa, joka pitää niiden taustalla piilevää ajattelutapaa varsin kieroutuneena.

Sen sijaan ainakin yhdeltä kannalta katsoen neuvostoideologeilla oli Volkoviin nähden moraalinen etu: heidän kirjoittamansa puheenvuorot olivat niin pompöösejä, juhlallisia ja oikeaoppisia, että jo suurin osa Šostakovitšin aikalaisista pystyi tajuamaan niiden oikean luonteen, jälkipolvista puhumattakaan. Volkov taas onnistui eläytymiskykyisenä kirjailijana ja taitavana sanankäyttäjänä luomaan omalle Šostakovitšilleen niin omintakeisen ja eloisan puheenparren, että se on jo yli neljännesvuosisadan mennyt suurimpaan osaan länsimaaisista lukijoista täydestä kuin väärä raha ja menee epäilemättä pitkään vastaisuudessaakin.

Viitteet

- 1 Mielenkiintoisena sivunootina tähän voi todeta, että muita kirjojaan Volkov ei tunnu arvostavan aivan näin korkealle – ne kun on kaikki julkaissut venäjäksi uusista kustannustaloista viihteellisimpiin kuuluva moskovalainen Eksmo-Press, viimeisimpänä juuri *Shostakovich and Stalin* -teoksen.
- 2 Vuonna 1982 kuolleen Kara Karajevin poika Faradž Karajev on kertonut isänsä lukeneen jo 1979 *Muistelmien* saksankielisen käännöksen ja todenneen sen perhepiirissä väärennökseksi (Fay 2004b, 55). Jelena Basner on kertonut samaa paitsi isästään Veniamin Basnerista myös tämän läheisestä ystävästä Moisei Weinbergista, jotka molemmat kuolivat 1996 (Basner 2004, 138). *Pravdan* julkilausuman allekirjoittivat mainittujen säveltäjien lisäksi Karen Hatšaturjan ja Juri Levitin.
- 3 Maksim Šostakovitšin lausunnot Volkovista ja *Muistelmista* ovat muutenkin vaihdelleet vuosien mittaan laidasta laitaan, joskaan hän ei ole koskaan asettunut niiden aitouden kannalle siinä määrin kuin Volkovin puolustajat usein väittävät: hän on jatkuvasti puhunut ”Volkovin teoksesta”, ei ”isäni muistelmista” (ks. esim. Fay 2004b, 46–48).

Lähteet

- Anhava, Martti (1989), Todistus. – *Professori, piispa ja tyhjyys: kirjoituksia*. Helsinki: Otava, 40–65.
- Basner, Elena (2004), The Regime and Vulgarity. 1999. – *A Shostakovich Casebook*. Ed. Malcolm Hamrick Brown. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 137–141.
- Drubatshevskaja, Galina (1992), Zdes tšelovek sgorel. – *Muzykalnaja akademija* 3, 3–14.
- Fay, Laurel E. (2004a), Shostakovich versus Volkov: Whose Testimony? 1980. – *A Shostakovich Casebook*. Ed. Malcolm Hamrick Brown. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 11–21.
- Fay, Laurel E. (2004b), Volkov’s Testimony Reconsidered. 2002. – *A Shostakovich Casebook*. Ed. Malcolm Hamrick Brown. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 22–66.
- Heikinheimo, Seppo (1989), Kymmenen vuotta aitouskiistaa. – Volkov, Solomon. *Dmitri Šostakovitšin muistelmat*. 2. painos. Helsinki: Otava, 351–357.
- Ho, Allan B. & Feofanov, Dmitry (1998), *Shostakovich Reconsidered*. London: Toccata Press.
- Mitchinson, Paul (2004), The Shostakovich Variations. 2000. – *A Shostakovich Casebook*. Ed. Malcolm Hamrick Brown. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 303–324.
- Pann, Lili (1997), Muzyka prosvetšivajet vsego tšeloveka naskvoz. – *Literaturnaja gazeta* 2.7.1997, 14.
- Ross, Alex (2004), Free Shostakovich! 7.12.2004. www.therestisnoise.com.
- Šostakovitš, D. (1966), Avtobiografija. – *Sovetskaja muzyka* 9, 24–25.
- Volkov, Solomon (1980), *Dmitri Šostakovitšin muistelmat*. Suom. Seppo Heikinheimo. Helsinki: Otava.
- Volkov, Solomon (2004a), *Shostakovich and Stalin. The Extraordinary Relationship Between the Great Composer and the Brutal Dictator*. Transl. by Antonina W. Bouis. New York: Alfred A. Knopf.
- Volkov, Solomon (2004b), The Shostakovich Case. – *The New York Review of Books* 15.7.2004, 60.